

НА ПОРООЗІ 100-РІЧЧЯ: АКАДЕМІЧНІ НАУКОВІ УСТАНОВИ ПІВДЕННОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

У листопаді цього року Національна академія наук України відзначить свій 100-річний ювілей. Південь України має відносно невеликий, порівняно з Києвом чи Харковом, академічний потенціал, проте він цінний своєю регіональною специфічністю та навіть унікальністю.

Олексій Хуторний
канд. хім. наук,
доцент,
директор
Південного
наукового центру
НАН України і МОН України,
м. Одеса

Взяти, наприклад, Одеський археологічний музей НАН України – один з найстаріших в Україні. За час свого існування від 1825 року він чотири рази змінював своє місцезнаходження: спочатку розташовувався на Канатній вулиці, потім, за часів графа **Воронцова**, був перенесений до будівлі урядових установ Одеси на напівкруглій площі Приморського бульвару напроти знаменитого пам'ятника Дюку **де Ришельє**. У 1858 році музей знову переїхав до спеціально побудованого будинку неподалік від Оперного театру, і тільки в 1883 році на місці останнього за рішенням міського голови **Григорія Маразлі** було збудовано нинішнє сховище старожитностей. Сама будівля є самостійною історичною цінністю – вона збудована згідно з традиціями античної класики і вражає своєю величчю. У колекції музею знаходиться більше 160 тисяч древніх експонатів, серед яких – легендарне золото скіфів і унікальна нумізматична колекція, яка зберігається у “Золотій коморі”. Експонати датуються VI–I сторіччями до нової ери!

Поле Радіоастрономічного інституту НАН України – український радіоінтерферометр “УРАН 4” в с. Маяки Одеської обл.

Одеський археологічний музей НАН України

Значну роль у придбаннях музею відігравав і відіграє сьогодні відділ археології Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології НАН України, який було створено в 1976 році. Його перший завідувач, доктор історичних наук **В.М. Станко**, відомий одеситам і як історик – він співавтор захоплюючої книги “Історія Одеси”.

Ще один унікальний об'єкт НАН України розташований неподалік від нашого міста – в селі Маяки. Це – одне з полів Радіоастрономічного інституту – український радіоінтерферометр “УРАН 4”. Розташування радіообсерваторії на відстані від великих населених пунктів та ще й у долині чи низині захищає її від впливу техногенних електромагнітних шумів. Система “УРАН 4” – це рознесені на тисячу кілометрів елементи однієї гігантської антени на півдні, заході й сході України. В результаті наша країна від 1970 року має найбільший і найсучасніший в світі інструмент для спостереження декаметрового діапазону довжин хвиль. Радіотелескоп приймає радіовипромінювання небесних об'єктів і дозволяє досліджувати їхні характеристики.

У 1953 році з часу створення Одеської біологічної станції Інституту гідробіології НАН України стартував шлях становлення в Одесі Інституту морської біології НАН України (2014 рік). У системі регіональних наукових центрів НАН і МОН України (Західний, Північно-східний, Донецький, Придніпровський, Південний) тільки Південний регіон має таку видовжену берегову лінію з Чорним морем, потужні чорноморські порти і низку приморських лиманів. Тому Інститут морської біології вивчає екологію водоймищ під дією великих портово-промислових комплексів і агломерацій, удосконалює методи охорони і управління екосистемами, їхнього стійкого розвитку, створює комп'ютерні екологічні бази даних з шельфу північно-західної частини Чорного моря, прибережних лиманів і районів межиріччя

Дунай–Дніпро, пропонує способи гідробіологічного покращення і відновлення порушених екосистем.

Інститут морської біології – один з центрів активності в об'єднанні зусиль країн Чорноморської співдружності з питань охорони і відновлення біорізноманітності Чорного моря. За період незалежності України тут було виконано більше 20 проектів міжнародного і національного значення.

Молодь із захватом читає популярні книги академіка НАН України, дуже відомого гідробіолога **Ювеналія Петровича Зайцева**, зокрема “За стеклом подводной маски и обитаемого аппарата”, “Твой друг – море” та інші.

У 1977 році в Одесі з'явилася ще одна установа Академії – Фізико-хімічний інститут, який сьогодні у своїй назві містить ім'я відомого хіміка-органіка, академіка АН УРСР **Олексія Всеволодовича Богатського**. Історія цього інституту розпочалася в 1910 році зі створення Радіологічної лабораторії, а в наш час його вчені працюють в області медичної хімії та фізико-хімічної фармакології, хімії функціональних неорганічних матеріалів і тонкого органічного синтезу, вивчають молекулярні структури отримуваних речовин і створюють методики визначення окремих компонентів у харчових продуктах, об'єктах навколишнього середовища і біорідинах людини. Поруч із засновником Фізико-хімічного інституту академіком АН УРСР О.В. Богатським працювали відомі хіміки-аналітики: академік АН УРСР **М.С. Полукетов**, член-кор. АН УРСР **В.А. Назаренко**, член-кор. АН України **М.Г. Лукьяненко**. Сьогодні досягнення минулих десятиріч достойно примножуються колективом інституту на чолі з директором, академіком НАН України **С.А. Андронаті**, а також за участі академіка НАН України **Г.Л. Камалова**, члена-кореспондента НАН України **В.Є. Кузьміна** та інших відомих учених – керівників наукових відділів, лабораторій і центрів. Саме їм ми зобов'язані вітчизняними лікарськими препаратами – аміксином, феназепамом, леваной, гідазепамом та ін.

Фізико-хімічний інститут ім. О.В. Богатського НАН України, м. Одеса

Дунайський
філіал
Чорноморського
державного
заповідника

За ініціативи академічних інститутів – Інституту гідробіології та Інституту зоології ім. Шмальгаузена (м. Київ) ще в 60-х роках минулого сторіччя почалося створення унікального заповідного об'єкта в українській частині дельти Дунаю.

У 1967 році там була створена природоохоронна зона з режимом пам'ятника природи республіканського значення, яка в 1973 році стала Дунайським філіалом Чорноморського державного заповідника в системі Академії наук УРСР. У 1973–1975 роках Рада Міністрів СРСР, підписавши Рамсарську конвенцію про збереження водно-болотних угідь, прийняла рішення про віднесення заповідної території дельти Дунаю до водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення, головним чином як місця перебування водоплавних птахів. А вже в 1981 році було зроблено ще один доленосний крок у розвитку цього заповідного об'єкта – прийнято постанову Ради Міністрів УРСР “Про організацію державного заповідника «Дунайські плавні»” під управлінням Академії наук УРСР. Стартувавши в шістдесяті роки зі смуги плавневих земель уздовж прибережної частини Чорного моря шириною всього 1 км у глибину материка і кілометрової смуги морської акваторії, в 1998 році заповідник отримав статус Дунайського біосферного заповідника (ДБЗ), загальною площею (разом з протоками і внутрішніми водоймами) більше ніж 50 тисяч гектарів. До того ж ДБЗ – це єдине місце в Європі, де завдяки каламутній дунайській воді постійно наростає територія дельти, автоматично збільшуючи його площу. 51 співробітник заповідника виконують фоновий екологічний моніторинг, вивчають навколишнє природне середовище і його зміни під впливом природних і антропогенних факторів, беруть участь у міжнародному співробітництві і

екологічному просвітництві з головною метою – збереження у природному стані унікального природного комплексу в дельті річки Дунай. Щорічно наукова група готує “Літопис природи” заповідника, стикаючись з 1557-ма видами рослин і 1945-ма видами фауни серед яких – 276 видів птахів, 106 видів риб, 11 видів земноводних і 6 видів рептилій.

Наше місто – морська гавань з виходом у світовий океан, а океан – це дві третини поверхні Земної кулі, стан клімату і мінливість погоди, база біопродуктів і мінеральних ресурсів, транспортні шляхи і канали зв'язку. І при цьому світовий океан вивчений і освоєний значно гірше, ніж Космос. Прагнення до оперативного контролю над морськими процесами привело людство до того, що з усього арсеналу методів їхнього вивчення були вибрані акустичні. У 1973 році за розпорядженням Президії АН УРСР в Одесі була створена Лабораторія сейсмогідроакустики при Інституті математики, а в 1974 році її реорганізували в Одеське відділення гідроакустики. У сімдесяті роки минулого сторіччя Відділення стрімко розширювалося як територіально, так і кількісно, придбало три науково-дослідні судна, морський катер, експериментальну базу на острові Тендра. Цьому сприяло стратегічне протистояння СРСР і США, коли підвищення ефективності ударних і оборонних систем морського, перш за все – підводного, озброєння виявилось неможливим без адекватного поглиблення океанологічних знань. Проте від 1989 року, коли почалося обвальне згорання досліджень у прикладній науці, керівництво Відділення гідроакустики було змушене проводити роботи в “кризовому” режимі – припинити проведення більшості прикладних і фундаментальних досліджень, розширити роботи регіонального спрямування, орієнтовані на аналіз динаміки гідрофізичних процесів, які відбуваються у прибережній зоні, з перспективою створення геоінформаційної системи Одеського регіону.

Розпочато новий напрям прикладних досліджень в медицині – екстракція біологічно активних речовин з лікарської сировини, акустична сушка, отримання емульсій, суспензій, дослідження шумів респіраторного тракту людини. Сьогодні Відділення гідроакустики продовжує виконувати наукові дослідження, спрямовані на задоволення нагальних потреб економіки і вивчення стану умов життя.

У 1970 році за активного сприяння члена-кореспондента АН УРСР *М.Т. Мелешкіна* в Одесі появилось Одеське від-

Інституті діє аспірантура, докторантура і спеціалізована рада з присудження учених ступенів кандидата і доктора економічних наук, захищено близько 500 кандидатських і докторських дисертацій.

У передмісті Одеси – Люстдорфе – розташований пансіонат “Борей” з однокімнатними номерами блочного типу, двокімнатними номерами і дерев’яними котеджами. Це державне підприємство перебуває під контролем Управління справами Президії НАН України.

Інститут
проблем ринку
та економіко-
екологічних
досліджень
НАН України,
м. Одеса

ділення Інституту економіки, широко відоме сьогодні багатьом одеситам під назвою “Інститут проблем ринку і економіко-екологічних досліджень”. Його очолює академік НАН України, доктор економ. наук професор *Б.В. Буркинський*, який в складних умовах останнього десятиріччя зміг розмістити своїх співробітників у новозбудованому шести-поверховому корпусі інституту в Одесі на Французькому бульварі.

В інституті виконуються фундаментальні й прикладні дослідження з розв’язання задач розвитку підприємництва, регіональної економіки, економіки транспортної галузі, соціально-економічного і соціально-екологічного розвитку приморських територій, підвищення економіко-екологічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу приморських регіонів та ін. Від 1972 року в

Біля Одеського пляжу “Отрада”, притулившись до 15-поверхової будівлі готелю з написом на даху “Париж”, розташувався офіс Південного наукового центру НАН України і МОН України.

Весною 2017 року завершився 15-річний марафон його будівництва, який супроводжувався банкрутством і зміною інвесторів, численними спробами рейдерських захоплень й нескінченних судових розглядів, з річними простоями і з новими надіями. Тепер офіс центру – це державна власність, яка перебуває на балансі Національної академії наук. Центр об’єднує, координує й спрямовує зусилля учених Південного регіону України на вирішення комплексних проблем Одеської, Миколаївської та Херсонської областей, долаючи їхні відомчі й територіальні відмінності.

Поблизу села Тарутино в Миколаївській області знаходиться одна з грецьких колоній на території сучасної України, де і сьогодні проводяться розкопки. “Ольвія” (в перекладі з грецької – “щаслива”) – це національний історико-археологічний заповідник, в якому 1972 року силами Інституту археології АН УРСР був започаткований сучасний етап досліджень, хоча місцезнаходження цього відомого ще в античному світі поселення було встановлено в дев'яності роки XVIII сторіччя.

У часи свого процвітання “Ольвія” була важливим торговим центром, тут займалися риболовлю і виноробством. З часом грецьке населення природним чином змішувалося з кimmerійцями і скіфами. Перший опис географії, історії й звичаїв місцевих мешканців зроблений ще *Геродотом*. У 198 році до н.е. Ольвія була приєднана до Римської імперії, а після нашествия гунів у 70-і роки IV сторіччя припинила своє існування. Упродовж майже всієї історії досліджень заповідник рухався шляхом створення унікального античного музею. Він замислювався як архітектурно-ландшафтна модель давньогрецького міста, яка демонструвала б не тільки окремі розкопки з залишками споруд, але й відтворювала хоча б частково планування старовинного міста.

Окрім наукових досліджень в Ольвії вже стало традицією щорічно проводити фестивалі: грецького мистецтва “Музи Ольвії”, авторської пісні “Барди України”, семінар-збори “Жінки-матері Причорномор'я” та виставки робіт художнього мистецтва *Володимира і Тетяни Бахтових*.

У 1991 році в Миколаєві на базі заснованого в 1962 році Проектно-конструкторського бюро електрогідравліки АН УРСР був створений унікальний Інститут імпульсних процесів і технологій (ІПТТ) НАН України. Сьогодні – це науково-виробничий комплекс, який складається зокрема з Інституту, експериментального заводу, експериментального виробництва і науково-технічного центру “Вега”. А його “реактор” – високовольний електричний розряд у воді, або “електрогідравлічний ефект” – процес,

який перетворює електричну енергію в механічну роботу. Ця робота може руйнувати і подрібнювати міцні неметалеві матеріали і штампувати вироби з металевих заготовок, розвальцьовувати труби в трубних дошках тепломоментних апаратів й очищувати лиття від формувальної суміші, відновлювати дебет нафтових, водозабірних і газових свердловин, усувати залишкову напругу в зварних конструкціях, знезаражувати стоки і виконувати позапічну обробку розплавів, а також укладати основу технологій отримання нових наноструктурних матеріалів на базі вуглецю і карбідів металів, глибокої очистки димів теплових електростанцій електричним струмом, холодного зварювання, виготовлення водно-вугільного палива, очистки гальваностоків від важких металів.

Інститут уже розробив більше 1000 електророзрядних технологій для ливарної, металургійної, гірничодобувної та інших галузей промисловості, створив унікальні комплекси, лабораторії і технопарки. Охоронна здатність розробок ІПТТ забезпечена більш ніж 1,5 тисячами авторських свідоцтв СРСР, 255 патентами України і 121 патентом іноземних держав.

Інститут гідробіології НАН України для забезпечення роботи своїх наукових експедицій на Каховському водосховищі, в понизов'ї Дністра і Дністровсько-Бугзькому лимані, ще в 1952 році створив у Херсонській області свою базу інститутського флоту. Від грудня 1961 року вона була реорганізована в гідробіологічну станцію, яка в 2002 році отримала статус Херсонської гідробіологічної станції НАН України в складі Відділення загальної біології НАН України. У 60-ті роки минулого сторіччя продовжувалося подальше регулювання стоку Дніпра і скорочення стоку Південного Бугу, що потребувало проведення масштабних гідрохімічних, гідробіологічних і іхтіологічних досліджень впливу цих факторів на умови існування водних організмів. Отримані результати зацікавили проектні й господарські установи, знайшовши своє застосування у біологічному обґрунтуванні різних варіантів регулювання гирлових областей Дніпра, Дністра і Дунаю.

Національний історико-археологічний заповідник “Ольвія” НАН України, Миколаївська обл.

У 1990-ті роки станція брала участь у вивченні функціонування Дністровсько-Бугзької екосистеми при різних режимах попусків з Каховського водосховища, розробила біологічне обґрунтування і прогнози можливого вилову риби в понизов'ї Дніпра, Південного Бугу і в Дніпровсько-Бугзькому лимані.

Від 2003 року до нашого часу вчені станції оцінили ті зміни, які відбулися за останні десятиріччя в гідрологічному, гідрохімічному режимах водних об'єктів Дніпровсько-Бугзької гирлової області, в якісному і кількісному різноманітті біоти, відстежили тенденцію спрощення видової і просторової структури ценозів флори і фауни, оцінили об'єми кормових ресурсів і ступінь забезпечення кормом промислових видів риб. Співробітники станції беруть участь у розробленні пропозицій і погодженні планового зариблення та об'ємів рибоводно-меліоративних робіт. За консультаціями та за допомогою до них часто звертається Управління екології та охорони природних ресурсів Херсонської і Миколаївської областей, природоохоронна прокуратура, екологічна інспекція та ін. Функціонування станції забезпечує подальше накопичення фундаментальних знань у галузі біології, сприяє розробці нових заходів зі збереження біологічного різноманіття, попередження розвитку екологічних кризових ситуацій, стабілізації і зростання біологічних ресурсів.

У 1927 році зі створення так званих надморських заповідників почалася історія Чорноморського біосферного заповідника (ЧБЗ), який в 1933 році був виділений із заповідника "Асканія-Нова" як самостійна установа.

9 серпня 1958 року Рада Міністрів УРСР передала Чорноморський державний заповідник Академії наук УРСР, яка, як то кажуть, "вклала душу" в його подальший розвиток: 25 листопада 1983 року, Президія АН УРСР своєю Постановою №538 перетворила його на біосферний, а в 1985 році ЧБЗ було введено до складу Світової мережі біосферних заповідників з видачею сертифіката ЮНЕСКО. У 1993 році функціонування ЧБЗ підтвердив своїм Указом Президент України відповідно до Закону України "Про природо-заповідний фонд України". За пропозицією заповідника була розширена його територія – в 1998-му і в 2009-му роках. Сьогодні вони розташовані в межах Херсонської (Голопристанський район) і Миколаївської (Очаківський район) областей і займають загальну площу 109 254,8 га. Центральна садиба заповідника знаходиться у м. Гола Пристань Херсонської області.

Чорноморський біосферний заповідник НАН України є одним з найстаріших заповідників України. Тому, як наслідок, традиції, форми і зміст моніторингу природних комплексів, який проводиться в заповіднику, зміцнені багаторічним досвідом декількох поколінь учених. Результати наукових досліджень, отриманих ученими, є основою для розробки ефективних заходів з метою збереження унікальних природних комплексів регіону. ■

Національна академія наук України стоїть на порозі свого 100-річчя. І значний внесок у скарбницю її великих досягнень і перемог вносять також наукові установи нашого Південного регіону України. ■

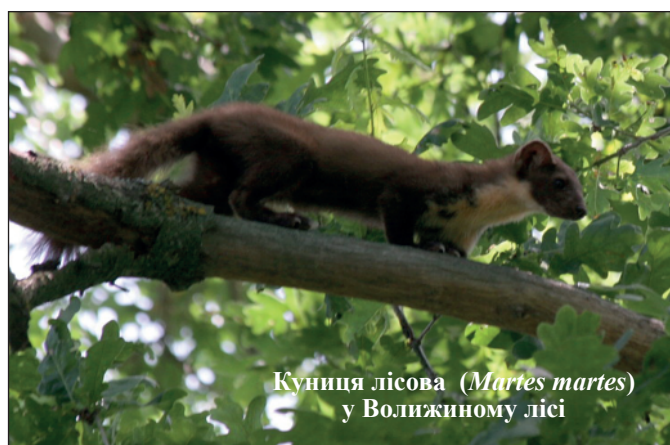
Сова вухата
(*Asio otus*)

Кулик-довгоніг
(*Himantopus himantopus*)
на Івано-Рибальчанських озерах

Сарна на
Івано-Рибальчанській ділянці

Куниця лісова (*Martes martes*)
у Волижиному лісі

Коні на пасовищах Тендри

Чорноморський біосферний заповідник НАН України

(фотографії з веб-сайту <https://mns.ks.ua/component/tags/tag/chornomorskyi-biosfernyi-zapovidnyk.html?start=20>)